

ייצוג השואה בעיתונות של ארגונים ציוניים בארץ-ישראל ובארצות הברית בשנים 1945-1948

ליאת שטייר-לבני

המשפחה ובעלי תפוצה נרחבת. עיתונאים מקצועיים כתבו בהם בסגנון פופולרי על נושאים פוליטיים ותרבותיים בעלי עניין יהודי ועל עניינים בעלי חשיבות לארגון.⁸

א. שואת יהודי אירופה – ההדחקה, הגיוס וההנצחה

התמודדות אנשי היישוב עם השואה

כאשר דנים בהתמודדות היישוב הארץ-ישראלי עם השואה בשנות הארבעים והחמישים יש להפריד בין המרחב הלאומי למרחב החברתי-תרבותי. השואה לא ירדה מעל סדר היום הלאומי הן משום שלא היה לה אף ורע בתולדות ההיסטוריה היהודית והן משום שהייתה אחד ממקורות הלגיטימציה של המדינה – הקמת המדינה הייתה פיצוי על רצח העם המזעזע.⁹ לפיכך כבר בשנות החמישים נחקקו חוקים ועלו לדיון אירועים חשובים הקשורים בשואה: החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם (1950); המאבק על השילומים (1952); חוק יד ושם (1953); משפט קסטנר, רציחתו וזיכויו (1953-1958); חוק נכי המלחמה בנאצים (1954); חוק יום הזיכרון לשואה ולגבורה (1959).¹⁰ אך החשיבות הלאומית של השואה לא קירבה אותה ואת ניצולי השואה ועדויותיהם אל לבו של הציבור הישראלי. להפך: לרוב נתפסה הזהות הישראלית החדשה כניגודה המוחלט של הזהות היהודית הגלותית, שניצולי השואה היו מייצגיה. השואה ייצגה בעיני הישראלים מצב של עליבות ושל חוסר אונים. כך נוצר פרדוקס: במישור הלאומי נשענה המדינה שבדרך (ולאחר מכן המדינה) על השואה, ואילו במישור החברתי-התרבותי היא דחקה אותה לשוליים.¹¹

האמביוולנטיות הזו משתקפת היטב בעיתונות התקופה. תכליתו של הנרטיב שעוצב בה הייתה להצדיק את המאבק הציוני ולקשור את בעיית ניצולי השואה עם הקמת מדינה יהודית בארץ-ישראל. בנרטיב זה הומר המפגש המורכב של אנשי היישוב הארץ-ישראלי עם הניצולים ועדויותיהם בסיפור פשטני, שדחק את העבר מפני ההווה והתרכז בלקח הלאומי והפוליטי: ארץ-ישראל היא הפתרון

הסוציולוג הצרפתי היהודי מוריס האלבוואקס (Maurice Halbwachs) טען כי כל קבוצה מפתחת זיכרון משותף המדגיש ומעצב את זהותה הייחודית. הזיכרון המשותף מתבסס על עיבוד סלקטיבי של ההיסטוריה, ומטרתו לשרת אינטרסים לאומיים, פוליטיים וחברתיים של הקבוצה. לפיכך הוא מעובד בהתאם לצרכיו של השיח ההיסטורי בתקופה ובמקום נתונים. מכיוון שהזיכרון מתפתח בתהליך עיצובה של כל קבוצה, מספר הזיכרונות רב כמספר הקבוצות ואירוע אחד יכול לקבל פרשנויות שונות בקבוצות שונות. ההיסטוריונים הם היוצרים את ה"טקסטים הרשמיים" של החברה ואת תמונת העבר ההיסטורית שלה, אך לא רק הם – גם עיתונאים, יוצרי קולנוע וטלוויזיה ועוד. למאגר הדימויים הקיים הם מוסיפים עוד דימויים חזותיים.¹

עניינו של מאמר זה הוא היווצרותם של זיכרון ושל דימויי עבר קרוב והווה. תחילה אסקור את ייצוג השואה בראי העיתונות של ארגונים ציוניים בארץ-ישראל ובארצות הברית בשנים 1945-1948. לאחר מכן אבדוק אם עיתונות זו, שפעלה תחת מטרייה אידיאולוגית זהה, הציגה בשנים אלה זיכרון קולקטיבי זהה או שמה, מאחר שזיכרון הוא תלוי-מקום, לפי תפיסתו של האלבוואקס, תוארו השואה ויהודי אירופה בשואה בדרך שונה בשני המקומות.

העיתונות הארץ-ישראלית שייקרו במאמר זה הם שבועונים וירחונים של ארגונים מרכזיים ביישוב הארץ-ישראלי של אותן שנים. נכללים בהם העיתונים: קרננו (של הקרן הקיימת לישראל);² ארץ ישראל בבניינה וידיעות קרן היסוד (של קרן היסוד);³ בהסתדרות ופנקס קטן (של הסתדרות העובדים הכללית).⁴ עיתונים אלו, יצאו לאור באופן פורמלי כשבועונים וכירחונים פנים-ארגוניים, אך קהל היעד שלהם היה רחב יותר. הם עסקו בסוגיות שעמדו על סדר יומה של התנועה הציונית בארץ ובעולם ופנו ליישוב הארץ-ישראלי כולו. רוב העיתונים תורגמו לשפות זרות והופצו כחומר תעמולתי.

העיתונים היהודיים-האמריקניים של הארגונים הדסה,⁵ ג'וינט⁶ ו-Americans for the Haganah⁷ ביקשו בשלהי שנות הארבעים להפנות את תשומת לב האמריקנים, יהודים ולא-יהודים כאחד, למצוקותיהם של יהודי אירופה ולצורך לפתור את בעיית הפליטים. כדי להשיג מטרת אלה שינו את אופיים לכתבי עת הפונים לכל

ברפת כמחנה ריכוז²⁰. **בידיעות קרן היסוד** המילה "שואה" כמעט ולא נזכרה, וכתבי העיתון לא עסקו בקורות היהודים בשנות המלחמה אלא בהווה, בעלייה ובעתיד – בעליות הצפויות. רוב הגיליונות עסקו בהתפתחות הארץ ובמתרחש בה, הביטוי "גאולת הארץ" חוזר בהם מאות פעמים. ההתעלמות מן השואה התבטאה גם בהיעדרן של תמונות שצולמו בעת שחרור המחנות.

ההתמקדות בלקח הציוני

רבים מניצולי השואה התגייסו בשמחה לעבודה הציונית, אך בעיתונות הצטמצמה שואת יהודי אירופה ללקח הציוני בלבד. הנושא המרכזי – רצח העם והסבל האישי – נעלם ממנה. השואה וניצולי השואה נזכרו בעיתוני הקרן הקיימת לישראל רק בקשר לארץ-ישראל, לפעילות ציונית, לקרן קיימת לישראל או לכל אלה יחד. לניצולים לא הייתה ממשות משל עצמם. הם שימשו כלי להעברת המשנה הציונית. לדוגמה, תיאור חזרתם של יהודי בוקובינה הדרומית לביתם לאחר שניצלו ממוות, התמקד בנושא אחד: "משעה שחזרו למקומותיהם ארגנו מגביות למען הקק"ל ופנו אלינו בדרישת חומר לתעמולה"²¹. בתיאור מצב היהודים בסלובקיה הדגש היה על חידוש עבודת הקרן הקיימת לישראל בה ("מקום שקק"ל הייתה לפניו מאורגנת להפליא"). השליח סיפר כי "נשארו לצערנו רק אנשים מעטים בחיים ומצבם הכספי של היהודים כאן קשה מאוד... רוב עסקנינו שעבדו בשורות הקק"ל שנים על שנים, אינם עוד בחיים, ומי שנשאר שקוע בדאגות החיים הקשים"²². הניצולים בכתבות אלה היו בעיקר עסקני הקרן הקיימת לישראל בארצות הגולה: "עזה תקוותנו לצאת בזמן הקרוב ביותר לגולה ולהיפגש שם שוב עם שרידי הנאמנים, עם הגרעינים הפזורים של עסקניה ושוחריה של גאולת הארץ"²³. רוב הדיווחים עסקו ב"גרעינים" הציוניים שקמו בארצות השונות, ואירופה תוארה באמצעותם. בלגיה, לדוגמה, תוארה באמצעות הנוער הציוני: "בבלגיה נמצאים מאות צעירים לא רק ממזרח אירופה וממחנות ההסגר בגרמניה, אלא גם נוער מקומי. נוער זה הקים לעצמו נקודת הכשרה עצמאית. אלה כן אלה נותנים ממיטב חילם לאסוף אמצעים עבור הקרן הקיימת"²⁴. גם כאשר תוארו ה"גרעינים" הדיון התמקד בקשר לקרן הקיימת לישראל. בתיאור חדר האוכל הדל של קיבוץ הכשרה של ניצולים באיטליה צוין כי שם "תלויה קופסת הקרן הקיימת, מלאכת-יד של אנשי המקום". לא היה בכתבה דבר על גורלם של יהודי איטליה בשואה אך נכתב כי קופסאות ההתרמה "נפלו גם הן קרבן בשנות הרדיפות"²⁵.

רק חודשים רבים לאחר סיום המלחמה הופיעו בעיתונות תמונות של ניצולים באירופה, וגם אז רק בשל הקשר לקרן הקיימת לישראל או לפעילות ציונית. לדוגמה, בתמונה שכותרתה "אספת הקרן הקיימת לישראל במחנה נידחים בברלין", מצולמים הניצולים מגבם, חסרי פנים ושם, כשהם מביטים אל במה שעליה נואם אחד מאנשי הקרן הקיימת לישראל ובמרכזו תמונתו של הרצל. הניצולים אמנם קיימים בתמונה, אך הקרן הקיימת לישראל והחזון הציוני הם מרכזו, ותפקיד הניצולים הוא להיות קשובים לנואם ובכך לאשר את שאיפותיהם הציוניות²⁶.

גם בעיתוני קרן היסוד הייתה מגמה כזו. לדוגמה, תיאור השואה בפולין הובלע בתוך תיאור הוועידה הראשונה של קרן היסוד בפולין,

היחיד למצוקותיו של העם היהודי. השואה נותרה אירוע עמום ולוט בערפל, שלב בדרך להגשמת החזון¹². על אף העובדה שאפשרויות העזרה וההצלה של אנשי היישוב בזמן השואה היו מוגבלות¹³, חשו רבים אשמה ובושה על כך שהיישוב, שראה עצמו כחוד החנית של העם היהודי כולו, לא הצליח לעזור ליהודי אירופה בשעתם הקשה¹⁴. אולם תחושות אלה לא התאימו לנרטיב שטוו הארגונים הארץ-ישראליים, מפני שפגעו בדימוי ההרואי של היישוב. לפיכך אפשר לשער שהעיתונות הארץ-ישראלית התחמקה מעימות עם השואה ובחרה להתמקד במוסר ההשכל הציוני שלה גם כמנגנון הגנה עצמי, כדי להימנע מראש מדיון בסוגיה הרגישה והסבוכה הזו.

שטטוש השואה בעיתונות הארץ-ישראלית

סמנטיקה, תמונות ובחירת הנושאים שעל סדר היום

בשנים 1945-1948 הופיעו בעיתוני הקרן הקיימת לישראל דיווחים ספורים בלבד על שואת יהודי אירופה. בגיליון קרננו שראה אור לאחר המלחמה (יוני 1945), תוארו שנות המלחמה הראשונות כך: "שתי השנים רצ"ט-ת"ש עומדות במזל של מאורעות, של סיום המאורעות ושל חוסר כסף... והנה עברו שנתיים אלה ונכנסנו לבת"ר תקופה שניה: תש"א-תש"ב. שנתיים אלה עומדות בחלקן במזל של חוסר כסף ובכללן במזל הרע של 'חוק הקרקעות'"¹⁵. בגיליון זה לא הייתה התייחסות להשמדת מיליוני יהודים בזמן המלחמה. נושא המרכזי היה סקירה של פעולותיה של הקרן הקיימת לישראל ביישוב הארץ ובבנייה באותן שנים. והמסקנה: "תקופת המלחמה הייתה לקק"ל תקופת מבחן והיא עמדה בו". קרבנות השואה נזכרו במעורפל: "על עורכיו של מאזן זה [סיכום העובדות והמספרים על התקדמות הקק"ל בחודשי המלחמה – לש"ל] מעיקים כל הזמן, כערפל קודר, מראות הבהלה של הצד השני". אין אנשי היישוב צריכים לשקוע באבל, טענו הכותבים, משום שלהט הבניין שלהם ייפגע¹⁶. בגיליון פברואר 1946, במאמר שאמור היה לסקור את גורל יהודי נורבגיה, נכתב: "יו"ר הקק"ל בנוורווגיה, מר י. יעקבסון, שנמלט בשעתו לשוודיה, חזר לעבודתו"¹⁷. בחירת המילים במשפט זה הפכה את השואה לאירוע ערטילאי ומרוחק: השואה היא "בשעתו", טרגדיית היהודים מסתכמת במילה "נמלט" (לארץ זרה), והחלק החשוב ביותר במשפט הקצר הוא ההווה הציוני: "חזר לעבודתו".

בשנים 1945-1948 נדפסה המילה "נאצים" בקרננו פעמים ספורות בלבד. הקרבנות שאליהם התייחסה הכותרת "קרבנותינו" הם החיילים היהודים ששירתו בצבאות השונים: "מטובי חיילינו ומפקדינו בחזית – שנספו ועלו על המוקד ביחד עם המוני העם – גאולת הארץ לצורך גאולתם"¹⁸. "יער החייל" של הקרן הקיימת לישראל, שזכה לסקירת עיתונות, ניטע לזכרם של הקרבנות – 52 חללי הבריגדה בקרבות חזית איטליה, 128 חללי פלוגת הנהגים 462 וחברייהם, ואליעזר מרגולין, מפקד הגדודים העבריים במלחמת העולם הראשונה. באחד מגיליונות פנקס קטן תיארה המילה "שואה" את מאורעות 1921. המושג "מחנה ריכוז" שימש לתיאור דחיקתן של הנשים הארץ-ישראליות לשוליים בפעילות שארגן היישוב בתגובה למאורעות 1929. אחת הנשים העידה בזעם: "כלאו אותנו

סוגיות שהשפיעו על חייהם בארצות הברית. ביניהם היו האתוס האינדיבידואליסטי האמריקני; החיים כמיעוט בתוך סביבה לא־יהודית, המגלה לא פעם נטיות אנטישמיות; והתגובות בציבור הכללי והיהודי לשואה ולניצוליה.

מראשית דרכם ביקשו הציונים בארצות הברית, שהוטרו מסוגיית "הנאמנות הכפולה" (הסתירה לכאורה בין היותם ציונים להיותם אמריקנים), לגבש משנה שלפיה אין הבדל בין זהות אמריקנית ויהודית ו/או אמריקנית וציונית. להפך, הם סברו כי זהויות אלה משלימות זו את זו. הוראס קאלן (Horace Kallen), אחד האיידולוגים החשובים של הציונות האמריקנית, טען כי הקבוצות האתניות השונות בארצות הברית זכאיות לטפח את זהותן התרבותית הנבדלת, שכן בדרך זו הן תורמות ליצירת חברה ותרבות פלורליסטיות. עבור רבים מיהודי ארצות הברית הייתה הציונות אמצעי להעצמתן של תחושת הקבוצתיות היהודית ושל ההזדהות עם המסורת, עם ההיסטוריה ועם הגורל המשותפים. יהודים רבים אחרים, שלא הגדירו עצמם כציונים, לא היו מוכנים לוותר על הזהות היהודית במסגרת החברה האמריקנית הכללית. הגישה הרווחת הייתה כי הן הדגשת יתר של הזהות היהודית והן ניסיון התכחשות לזהות היהודית מסמנים התנהגות "לא־אמריקנית".³⁶

הצורך למצוא התאמה בין הזהויות האמריקנית והיהודית גבר בעיקר בשל השתלבותם של היהודים בחברת הרוב הלא־יהודית בתקופת מלחמת העולם השנייה ולאחריה. היהודים, שבאותה עת החלו לעבור מהשכונות היהודיות שבערים אל הפרברים, ביקשו להדגיש בזהותם מאפיינים יהודיים שנתפסו כמשתלבים באורח החיים האמריקני. אחד הביטויים הבולטים לכך היה ה"חזרה לדת" של יהודי הפרברים. בשכונות היהודיות בערים לא חשו מרבית היהודים צורך להשתייך למוסדות יהודיים, אבל בפרברים היה המצב שונה. שם הם היו מיעוט והתקשו לשמור על אורח חיים יהודי. כתוצאה מכך, מי שביקשו לתת ביטוי לזהותם האתנית באופן שיתאים לתרבות המעמד הבינוני של הפרברים, הצטרפו לבתי הכנסת האמריקניים של התנועות הרפורמיות והקונסרבטיביות. בתי הכנסת סיגלו לעצמם את מאפייני המעמד הבינוני האמריקני והדגישו פעילויות חברתיות יותר מאשר פולחניות.³⁷

היסטוריונים טוענים כי בשלהי שנות הארבעים נחשבו השואה ודמות הקרבן היהודי לגורם המדגיש את השוני בין יהודי ארצות הברית לבין סביבתם. לכן הם נדחקו לשולי הזהות היהודית ותרבותה למשך יותר משני עשורים. יוסף גורני עומד על כך שעד למשפט אייכמן (1961) לא עסק הציבור היהודי בארצות הברית בשואה. מצבם הנפשי של ניצולי השואה ומעמדם הציבורי לא אפשר להם להפוך את זיכרונותיהם לנחלת הכלל, "ואילו הכלל היהודי – ראשו ולבו, מבחינת העניין, לא היו נתונים למה שעבר על אחיו בני עמו וככלל באירופה בזמן השואה". באווירה האופטימית שהולידה ההתערות בחברה האמריקנית, נדחקו לפינת המודעות הציבורית עניינים שהיו בעלי משמעות יהודית פרטיקולרית מובהקת.³⁸ עופר שיף טוען כי משנות הארבעים ועד לשנות השישים הביאה החתירה להשתלבות את יהודי ארצות הברית לאוניברסליזציה ולאמריקניזציה של המשמעות היהודית והיהודיות של השואה. במקום להתרכז בשואה כתופעה ייחודית לגורל היהודי, התעמקו היהודים האמריקנים

שנתקיימה בוורוצלב: "לאחר 8 שנים של שואה וחורבן הפכה הועידה למאורע כביר בחיי התנועה הציונית בין שרידי היהדות. שליחי ארץ־ישראל הביאו לוועידה את דבר הישוב וגוללו את פרשת הגבורה והיצירה בארץ. מפי צירי הועידה נשמעו סקירות על מהלך הפעולה של קרן היסוד והתפתחותה בערים ובעיירות שונות במדינה. הועידה מבקשת למסור את ברכת שארית הפליטה לישוב במאבק ובפעולתו".²⁷ בדיווח זה המילים "גבורה", "מאבק" ו"פעולה" מיוחסות לאנשי הישוב הארץ־ישראלי. סיפורים על הרס קהילות נמסרו כהקדמה לתיאור חידוש החיים הציוניים בהם לאחר המלחמה. בדיווח על יהדות צ'כוסלובקיה ציין הכתב בקצרה כי מיהדות מפוארת נשארו רק שרידים ופנה מיד לעניין החיובי, דהיינו הציוני: "אמנם ישנם שוב חיים ציוניים, ישנה שאיפה לעלות לארץ־ישראל, בעיקר בקרב הנוער".²⁸

פרסומי ההסתדרות לא היו יוצאי דופן והשתלבו במגמה זו של דחיקת העבר מפני ההווה. בגיליון הראשון של **בהסתדרות** שהופיע לאחר המלחמה נכתב יותר על הניצחון על הפאשיזם מאשר על שחרור היהודים שנותרו בחיים. השואה נזכרה רק לאחר שמחת הניצחון על הפאשיזם: "בא היום שקיוונו לו – תבוסת האויב של חופש האדם, משעבד פועלי אירופה ומשמיד היהודים בהמוניהם".²⁹ הברכות שנשלחו לרחבי העולם היו ברכות למשחררים השותפים לדרך הסוציאליסטית ולא לניצולים המשוחררים. השואה נזכרה רק בזכות הקשר שבין "העוול שנעשה לעם היהודי" לבין החובה המוטלת על העולם הדמוקרטי לתקנו.³⁰ התביעה לפתוח את שערי הארץ ולשים קץ ל"תלאות אומתנו" נגזרה כמסקנה ישירה מן המלחמה: "לאפשר לנו את הקמתה של ארץ־ישראל כמדינת יהודים, אשר תהא מקלט הצלה לעם ישראל ואשר בה ישררו אחווה ושיוון לכל תושביה".³¹ השואה הייתה הבסיס לתביעה לבטל את הספר הלבן ולהקציב מיד לפחות 100,000 סרטיפיקטים, "על מנת לאפשר לנו להציל את שארית הפליטה ולפתרון שאלת ארץ־ישראל...".³²

לעתים חרגו עיתוני ההסתדרות מהעיסוק בהווה, וחזרו אל השואה בניסיון להסביר את מערכת ההשמדה הנאצית: אנשי הבריגדה הסבירו בכתבותיהם לקורא בארץ מה פירוש המושג "מוזעלמענער", סיפרו על מכונות ירייה, על חדרי התלייה, על חדרי הגזים והמשרפות, על עבודת הפרך ועל הרעב.³³ שליחי היישוב באירופה תיארו לעתים בדיווחיהם את המחנות, למשל מיידאנק, על מתקני הרצח שבו וערמות הנעליים של הנרצחים שנמצאו באולמות.³⁴ פנחס לוביאניקר (לבוך) שיצא לסיוור באירופה ביקר את היעלמות העדויות: "והגייד מסביר שהנה פה היה כך וכך ופה היה כך וכך, והכל שקט, נקי, שלו, יפה – אידיליה ממש...". הוא טען כי "כל מה שעבר עלינו רק לפני שנה־שנתיים הופך ל'מוזיאום־שטיק'. מזכירים את הדברים כאילו קרו לפני אלפיים שנה... לאמור אין זה עניין לחיים, ואין זה משפיע על החיים, ואין זה מעניין את החיים".³⁵

דיווחים אלה היו מעטים מדי וכלליים מדי, לא פירטו חוויות אישיות של קרבנות השואה, ולכן לא הצליחו לשבור את השתיקה הכללית בנושא.

יהודים וציונים בארצות הברית ותפיסת השואה
הארגונים היהודיים האמריקניים ביקשו להתמודד בעיתונות עם

כתיבתו. האחרים הפגינו ניכור לסבל היהודי, ניתוק מההוויה היהודית באירופה ולא ראו בסבל היהודים בה ייחוד כלשהו. אחת המשתתפות אף השוותה את מרד גטו ורשה למלחמתם של נאמני הרפובליקה הספרדית במדריד.⁴² לפעמים נטו היהודים האמריקנים, כמו אנשי היישוב הארץ-ישראלי, לא להאמין לדברים ששמעו מפי הניצולים. "יש לך דמיון מדהים", אמר שכן יהודי בברוקלין לאחת הניצולות, לאחר שסיפרה לו על הסלקציות ועל תאי הגזים, "כדאי לך לכתוב רומנים".⁴³ כמו אנשי היישוב הארץ-ישראלי, גם יהדות ארצות הברית נאלצה להתמודד עם העובדה שלא הצליחה לעזור ליהודים באירופה בתקופת המלחמה. דבר זה השפיע ודאי על אי-רצונם של חלק מן היהודים הוותיקים בארצות הברית לעסוק בשואה.

בניגוד לטענות ההיסטוריונים, בחינת העיתונות היהודית האמריקנית מעידה כי המציאות הייתה הטרוגנית הרבה יותר. למרות שחברי הארגונים היהודיים-אמריקניים פנו לאותו קהל יעד כמו הארגונים הארץ-ישראליים, הם יצרו נרטיב שונה שבו לא נפקד מקומה של השואה. קולות שבאו ממרכז החברה היהודית האמריקנית עסקו בשואה, בזוועותיה ובקרבנותיה כבר בשנים 1945-1948, ואף ביקשו לפעול נגד ההדחקה ולבלום את תופעת הריחוק מהשואה – וזאת כחלק מהמאבק על עיצוב הזהות היהודית בארצות הברית. מטרתם של הארגונים היהודיים האמריקניים הייתה, כפי שהגדיר אותה ההיסטוריון שניאור צייטלין, להקנות לקוראים ולצופים היהודים את ההרגשה כי למרות הריחוק הגאוגרפי וההבדלים התרבותיים, החברתיים והכלכליים, יהודי העולם מהווים ישות אורגנית-עממית אחת (Folksorganism), ועליהם להגיב על כל פגיעה באחד מהם. וכך, בתקופה שבה זרמים בחברה היהודית האמריקנית נמנעו מלעסוק ביסודות שנתפסו כמבדילים בין היהודים לבין סביבתם, ארגונים יהודיים אמריקניים מרכזיים הדגישו מאפיינים יהודיים ייחודיים של השואה בלי להתחמק מסוגיות כגון חוסר האונים וההשפלה, וביקשו ליצור רגשות של שותפות גורל וסולידריות עם העם היהודי באירופה. מעבר לסוגיית הזהות, הנצחת השואה תרמה גם למטרותיהם הכלכליות של הארגונים. בעזרת אזכור תכופ של השואה הם הוכיחו את האמריקנים ואת אומות העולם על אדישותם בעבר למצבם של יהודי אירופה, וקראו להם לפעול בהווה בעזרת תרומות.

תיאור השואה כחלק אינטגרלי מהזהות היהודית

הכתבים התמודדו בריש גלי עם הקושי להתמודד עם המידע על השואה וכך הבהירו לקוראים כי זו תופעה אנושית: "מה שקרה לילדים באירופה קשה להבין... אני מוצא את עצמי נחרד כל פעם

ילדים שהגיעו מ"שם", עם מספר על הזרוע

בהדגשת ההבדלים בינם לבין יתר התפוצות, ובטענה כי היטלר לעולם לא יכול היה לעלות לשלטון בארצות הברית.³⁹ ולדעתה של גולי נאמן-ערד, בעשורים הראשונים לאחר השואה הצפינו יהודי ארצות הברית את השואה בשולי תודעתם, במטרה להתקבל לחברה האמריקנית, ששאפה באותן שנים למזג את כל ה"אחרים" למרקם חברתי-תרבותי אחיד.⁴⁰ יש הגורסים כי בהיעדר פרספקטיבה לא יכלו היהודים בעולם החופשי להתמודד עם השואה מיד לאחריה.

השואה אכן הייתה נושא בעייתי. בשל העובדה ששערי ארצות הברית ננעלו בשנות העשרים ובשל הריחוק הגאוגרפי, הקשרים בין יהודי ארצות הברית ויהודי אירופה היו הדוקים פחות מהקשרים בין יהודי אירופה לבין אנשי היישוב הארץ-ישראלי. אמנם מלחמת העולם השנייה קירבה את היהודים האמריקנים אל בני עמם שמעבר לים,⁴¹ אך השינוי לא היה מהיר. לדוגמה, בשנת 1944 פורסם בירחון *Contemporary Jewish Record*, שיצא לאור מטעם הוועד היהודי האמריקני, דיון על מקומו של הסופר היהודי הצעיר בספרות האמריקנית החדשה. הסופרים שהשתתפו בו ייצגו את המחנות השונים בציבור היהודי בארצות הברית. מתוך אחד-עשר המשתתפים בדיון, רק אחד הצהיר כי השואה השפיעה על השקפת עולמו ועל

על האינטימיות של מספרים. הוא יכול להזדהות עם הסבל של 17 אנשים, אבל הפך אדיש כאשר היה מדובר ב-17 מיליון, אז המספר הפך רק לעוד כותרת בעיתון".⁶⁰ ובמקום אחר: "את הקטסטרופה שעברה על יהודי אירופה בזמן השלטון הנאצי, אין אפשרות להעביר על-ידי ציטוט מספרים של היהודים שנהרגו או הורעבו למוות, למרות שהם מחרידים...". בכתבות שסיפרו על רצח המיליונים, על קהילות שלמות שנמחו מעל פני האדמה, הוסיפו: "אך נתונים אלו רחוקים מלהעביר את הטרגדיה שאין לה תקדים בהיסטוריה האנושית."⁶¹ יושב ראש הג'וינט, אדוארד רברג, שמסר מידע רב על מצב יהודי אירופה ועל העזרה של הארגון, טען כי חייבים לתת ביטוי גם לפן האנושי שמאחורי הסטטיסטיקות, שכן "עובדות ומספרים לכשעצמם הם קרים. אני זוכר אותם רק בזכות סיטואציות מסוימות שראיתי."⁶² לפיכך התמקדה העיתונות גם בסיפורים אישיים. הניצולים קיבלו פעמים רבות במה לספר את סיפורם בגוף ראשון. כך, למשל, הנער בן ה-15, פנחס ג'ודיס, תיאר ב-*JDC Digest* את גורלה האכזר של משפחתו: אמו ואחיו נרצחו באושוויץ, ואביו מת בזרועותיו במחנה עבודה.⁶³

ב. יהודי אירופה בשואה

אנשי היישוב ותפיסת יהודי אירופה בשואה

משפחותיהם של רבים מבני היישוב בארץ-ישראל נספו בשואה. להרגשת האבל נוספו לא פעם תחושת בושה ורצון להוכיח את יהודי אירופה על שלא נענו לקריאותיה של הציונות להגר לארץ-ישראל, ומנגד תחושת אשמה על שלא יכולים היו לסייע למשפחותיהם.⁶⁴ היו שהתקשו לעכל את חוסר הישע של יהודי אירופה ושפטו לחומרה את יהודי אירופה, שרובם לא התקוממו במרד מזוין נגד הנאצים.⁶⁵ לדוגמה, יצחק לופבן, מבכירי העיתונאים ביישוב ועורך הפועל הצעיר, טען כי המוני היהודים מתו בשואה "מוות שאינו יפה כל כך".⁶⁶ בפברואר 1946, בהספד בעלון הפלמ"ח על חללי ההתקפה של ההגנה בשרונה, נכתב אל ההורים השכולים: "בניכם לא הובלו חסרי אונים לטבח בידי משעבדים" ומותם בא "למען לא יבנו עוד כבשני שריפה לבית ישראל".⁶⁷ אך היו שהסתייגו מהתיאור הזה של יהדות אירופה. עוד במהלך מלחמת העולם השנייה יצא ברל כצנלסון, המנהיג הרוחני של מפא"י, נגד כל ניסיון להטיל דופי ביהודים שלא השתתפו במאבק מזוין. אישים מרכזיים אחרים ביישוב ראו במאבק הקיום היומיומי בזמן השואה ביטוי מובהק של התגוננות, ואנשי ציבור ורבנים בעלי שם בציונות הדתית, שגילו הערכה למורדים בגטאות, ציינו כדוגמה וכמופת את היהודים הדתיים שניסו להמשיך ולקיים מצוות בתנאים בלתי אפשריים ואף הקריבו את נפשם על קידוש השם.⁶⁸

העיתונות טשטשה תמונה מורכבת זו. שלוש השנים שלאחר מלחמת העולם השנייה, שנות שיאו של המאבק בבריטים, הביאו לפישוט האידיאולוגיה הציונית ותפיסת המציאות שלה. הרצון להתמקד בתקומה בארץ ולהתאחד סביב תכונות גבריות הרואיות, המהוות אנטיזה לדמות היהודית הגלותית, הוליד ייצוג בעייתי של יהודי אירופה בזמן השואה.⁶⁹ העיתונות התעלמה מן הקולות שיצאו

מחדש למשמע הברוטליות שאדם יכול להפגין כלפי אדם אחר", טען עיתונאי שסיקר את חיי הניצולים בברגן-בלזן ובבוכנוואלד.⁴⁴ כתבת שנפגשה עם ניצולים בארץ-ישראל, סיפרה לקוראיה כי "את הסיפורים ששומעים מפי הניצולים קשה להעלות על הנייר, משום שהם מעבר לתפיסה האנושית... קשה להאמין לסיפורים אלו גם כאשר הגיעו מפי הניצולים עצמם".⁴⁵ אך על אף הקושי להתמודד עם הזוועות בעזרת מילים ותמונות, העיתונות אינה מרפה מהנושא. היא שבה ומזכירה את רצח המיליונים במלל ובתמונות גם יחד. היא פורטת את השואה לסיפורים, לאירועים ולגורלות שונים, ואינה מהססת להביא סיפורים קשים. בכתבה שעסקה בילדים ניצולי בוכנוואלד סופר במשפט אחד כי "הילדים היהודים באירופה נרצחו או הומתו בגז לגנד עיני אימותיהם".⁴⁶ כתבה אחרת גוללה את סיפורו של יהודי שחלה באושוויץ וניצל ממוות רק משום שהתחבא מתחת לערמה של גופות.⁴⁷ כתבות אחרות תיארו ילד שראה את הוריו נרצחים לגנד עיניו,⁴⁸ וילדה בת שמונה שהוחבאה עם הוריה במשך עשרים חודשים במרתף ביתה של משפחה פולנית נוצרית, וראתה שוב את אור היום רק ב-1944, לאחר שנתיים כמעט, כאשר כוחות רוסיים כבשו את החלק של פולין שבו הוחבאה. "רק אז למדה כיצד ללכת".⁴⁹ העיתונים תיארו חיים בגטאות,⁵⁰ בנתיבי הבריחה,⁵¹ במקומות מחבוא שונים,⁵² חיים תחת זהות שאולה⁵³ וניסיונות יומיומיים לשרוד במחנות הריכוז וההשמדה.⁵⁴

השואה תוארה גם כאירוע יהודי וגם כסמל לפגיעה בעקרונות וברעיונות הבסיסיים של האומה האמריקנית – חופש, צדק, שוויון. יחס זה לשואה היה לנחלת הציבור האמריקני בכלל והיהודי בפרט רק כעבור עשורים אחדים.⁵⁵ הארגונים היהודיים צירפו לתפיסה הסמלית של השואה לקחים קונקרטיים: משום שהשואה פגעה בעקרונות אמריקניים מקודשים, על האמריקנים להוביל את המאבק למען הניצולים.⁵⁶ התביעות הציוניות, לפי תפיסות אלה, עלולות בקנה אחד עם עקרונות אמריקניים של חופש לכל האומות ולכל בני האדם,⁵⁷ ומשרתות זכויות אנוש בסיסיות.

הבלטת הסיפורים האישיים

הסופר ניצל השואה אהרון אפלפלד מבקר את יחס החברה הישראלית לשואה בעשורים הראשונים שלאחר מלחמת העולם השנייה: "הורגלנו לדבר על השואה בלשון המספרים הגדולים ואין לך כלשון הזו המרחיקה מכל מגע. אין לפדות דבר, ולא כל שכן אימה כזו אלא בלשונו של היחיד. היחיד כסובייקט – זו הייתה המציאות ולא המספר האנונימי".⁵⁸ רק משפט אייכמן ב-1961 הביא לשינוי התפיסה הזו. שם, בפעם הראשונה, היא נפרטה לסיפורים קטנים, לאוסף של טרגדיות אישיות.⁵⁹ לעומת זאת, אנשי הארגונים הציוניים האמריקניים האנישו את האסון הבלתי נתפס כבר בסוף שנות הארבעים. הם, שפעלו בתוך חברה המעלה על נס את ערך הפרט, הכירו בחשיבותו של הסיפור האישי ועל כן הבליתו את הטרגדיות האנושיות שבתוך המוות ההמוני, משום שהבינו כי סיפורים של אינדיבידואלים יכולים למצוא את דרכם ללבו של קהל היעד ביתר קלות מאשר עיסוק כללי במספרים שאינם נתפסים. חשיבות הסיפורים האלה הוסברה, לדוגמה, במסגרת דיון שקיימו נשות הדסה על שיעור הרעבים באירופה לאחר המלחמה: "סופר נודע אמר פעם דבר מעניין

הקרן את שם הקיבוץ מצפה הים ליד מרדכי, על שם מפקד מרד גטו ורשה, מרדכי אנילביץ'.⁸⁰ ב-19 באפריל 1947, יום השנה הרביעי לפרוץ מרד גטו ורשה, החליטו אנשי סניף הקרן בפולין לנטוע חורשה על שם לוחמי גטו ורשה ביער קדושי פולין. פרסומי הקרן מתייחסים להחלטה בפירוט ובהרחבה ומציגים את מורדי הגטאות כסמל וכמופת שיש להנציח, כגילוי של שילוב נצחי בין גאולת ישראל לבין ארץ-ישראל ושל רעיון הבעלות על הארץ, "מולדתנו העתיקה".⁸¹ לעומת זאת, נטיעות אחרות לזכר יהודי אירופה נזכרו בעיתונות בקצרה וללא פירוט: "ניטעו גנים וחורשות על שמות נעדרים, על שם קהילות שנחרבו ועל שם משפחות בגולה שנשמדו".⁸²

הרעיונות האלה באו לידי ביטוי גם באחד מאמצעי התעמולה הבולטים של הקרן הקיימת לישראל שתוארו בעיתונות – הבולים. בשנים 1947-1948 הנפיקה הלשכה הראשית של הקרן למעלה מ-250 בולים, והפיצה אותם ברחבי העולם היהודי. מהתמונות על הבולים אפשר ללמוד על השקפת העולם של הארגון. הונצחו בהם נושאים שעליהם היה קונסנזוס ציבורי רחב, כגון ירושלים, אבות הציונות וגיבורים יהודים. כמו כן הוצגו בבולים מפעלי התיישבות, סמלים לאומיים ותרבותיים ומקומות או אישים שהארגון חפץ ביקרם.⁸³ אחת מסדרות הבולים כללה דיוקנאות של שבעה צנחנים ושל מרדכי אנילביץ'. הסדרה נועדה להמריץ יהודים ברחבי העולם, "לחזק את ידי המחוננים עפרות ארצנו, ידי העושים במישרים בארץ, ידי העושים בתפוצות הגולה. יהיו להם בולי הקרן הקיימת האלה סמל חי לקשר האמיץ שבין בני התפוצות השואפים למולדת ובין בני המולדת המוכנים לכל קרבן כדי להגן עליה ולבנותה".⁸⁴ לוחמי הגטאות "הועלו" לדרגת ההרואיות של הצנחנים הארץ-ישראליים. שתי הקבוצות הללו הוגדרו על ידי הקרן כ"גיבורי ישראל בדורנו".

לסיפורי הלוחמים ניתנה במה גדולה ולו בהערצה טוטלית.⁸⁵ עוד במרס 1945, כאשר נדונה בהסתדרות ההתגייסות הציונית של יהודי פולין, הובלט "שיתופם של המוני פרטיזנים בתוך הפעולה הציונית".⁸⁶ התנועה הציונית מיהרה לנכס לעצמה את הפרטיזנים, ועמידת הגבורה שלהם בזמן המלחמה תוארה כעמידת הגבורה של התנועה הציונית כולה.⁸⁷ כשהגיעה צביה לובטקין, ממנהיגות מרד גטו ורשה, לישיבת הוועד הפועל של ההסתדרות, קיבלו דברי הנואמים פרסום רחב בעיתונות. 'אידלסון תיאר אותה ואת חבריה כמי שלא הסכימו "לחפש דרכים קלות שאינן קלות גם בימי שלום... רבים נפלו והמעטים שנשארו בחיים מסמלים בשבילנו את הגאון היהודי. הם הצילו את האפשרות להמשיך את המפעל ולהביא את אלה שנשארו; הם הצילו את האפשרות לשמור על כבוד לעצמנו...". החרה החזיק אחריו בהבחנה זו יעקב חזן (מראשי השומר הצעיר, ולימים חבר כנסת, מראשי מפ"ם והקיבוץ הארצי), שטען: "במלחמתכם הצלתם לא רק את כבוד עם ישראל, הצלתם אולי את הדבר היקר והחשוב ביותר – את יכלתה של שארית הפליטה לבוא אלינו לא כחדלי אנוש, לא כיהודים מרודים ודוויים, כי אם כשותפים לבניין. הצלתם את נשמתה של התנועה החלוצית. אם היא קיימת כיום... הרי זה ראשית כל בזכות מלחמתכם".⁸⁸

רבים ממורדי הגטאות והפרטיזנים היו אכן חברי תנועות נוער ציוניות, "תנועות הנוער של ארץ-ישראל העובדת, אלה שעוד לפני השואה היו מוכנים להקים בגופם את הגשר מהגולה לארץ-ישראל

נגד היחס המתנשא ליהודי אירופה וביקשו להציג ראייה רחבה יותר של הסוגיה. היא בחרה לתרגם לתמונה ולמלל רק את הביקורת על יהודי אירופה בשואה. הלבטים והחשיבה המורכבת נדחקו לשוליים, האמביוולנטיות הומרה בחד-משמעות, והשיח הציבורי הרחב צומצם למשנה פשוטה של לוחמי גטאות ופרטיזנים מול "צאן לטבח": ישרי דרך שנרצחו מול מי ששרדו בדרכים לא-כשרות.⁷⁰

ההולכים "כצאן לטבח" מול הפרטיזנים והמורדים בגטאות
המושג "כצאן לטבח" הופיע לראשונה בכרוז של אבא קובנר, שקרא אותו בינואר 1942 באספה של כמה עשרות בני נוער בגטו וילנה. כותרת הכרוז הייתה "אל נלך כצאן לטבח", ועיקרו היה קביעתו של קובנר כי היטלר מתכוון להשמיד את כל יהודי אירופה, וכי התשובה היחידה למצב היא התקוממות ובחירה במוות כבני חורין, משל "תמות נפשי עם פלישתים". קובנר לא התכוון להפריד בקריאה זו בין הנוער המאורגן לבין הציבור בגטו (כפי שפורשו דבריו בארץ-ישראל), אלא דיבר בגוף ראשון רבים על כל יהודי ליטא ותיאר מצב קיומי.⁷¹ אך עבור הציבור בארץ, שחונך לאורם של מיתוסי גבורה והקרבה כמו מצדה ותל-חי,⁷² הפך המושג לסמל המתאר את אופן הליכתם למוות של רבבות יהודי אירופה.⁷³ נראה שבארץ-ישראל הופיע הביטוי לראשונה בסוף 1942,⁷⁴ ופעמים רבות לווה בטענה כי הפסיביות של רוב הציבור היהודי והימנעותו מהתגוננות וממאבק מזוין היו המשך של דפוס התגובה הגלותי מקדמת דנא.⁷⁵ רבים לא הבינו כי יהודי אירופה לא יכלו להתגונן מפני מכונת ההשמדה הנאצית, וכי במקרים רבים פעלו הרבה יותר מעמים כבושים אחרים. ליחס שונה לחלוטין זכו הפרטיזנים ולוחמי הגטאות. הם לא נתפסו כנצר של יהודי הגולה אלא כחלק מאנשי ארץ-ישראל, מפני שרבים מהם היו חברי תנועות הנוער הציוניות והתחנכו על ברכי החינוך החלוצי הארץ-ישראלי.⁷⁶ עיתוני ההסתדרות כללו לעתים בכתבותיהם תיאורים של מחנות המוות, אך הפירושים המתייגים והמבקרים שליוו אותם לא תרמו לקירוב אנשי ארץ-ישראל לאירועי השואה. אלה העמיקו את הקיטוב בין הוותיקים לבין יהודי אירופה. החלוקה בין ההולכים "כצאן לטבח" לבין הלוחמים הופיעה עוד לפני תום המלחמה. באפריל 1945 בפגס קטן מתוארים רוב יהודי אירופה כגוף פסיבי ה"מובל לרצח בהמוניו", ואילו לוחמי גטו ורשה מתוארים כמי שלחמו "על חייהם וכבודם של שרידי היהודים".⁷⁷ בפעמים הספורות שבהן הוזכרה סוגיית יהודי אירופה בשואה בעיתוני ההסתדרות בשנים 1945-1948, מנע השיפוט הערכי הזדהות עם הקרבן. "כשאתה שומע אותו – אינך יודע אם לשנוא אותו או לרחם עליו", כתב אחד השליחים על יהודי שעבד כחייט באושוויץ. אותו יהודי ביקש מיוזמתו לתפור את מעילו הקרוע של איש ס"ס, כי חשב שיזכה ליחס טוב מהקצין ואולי יישאר בחיים. לאחר שהיהודי תיקן את המעיל לשביעות רצונו של הקצין, שיסה בו זה את כלבו, כשהוא מצווה עליו "שלם ליהודי הזה...".⁷⁸ היודנראטים ומי שמילאו תפקידי קאפו נשללו מכול וכול. לכך נוסף גם זעמם של ניצולי השואה ששפטו אותם כבר בזמן הבריחה ובמחנות העקורים.⁷⁹

פעולות ההנצחה של הקרן הקיימת לישראל שתוארו בעיתונות לאחר מלחמת העולם השנייה היו ביטוי בולט להנגדה שיצרה בין הלוחמים לבין "שאר העם". באפריל 1946 שינתה ועדת השמות של

אחרים על רבים שהוצאו להורג באופן אקראי ללא כל קשר למצבם הפיזי והנפשי או לדרך חייהם במחנות.⁹⁵ בשנות הארבעים, במקביל לתפיסה של "כצאן לטבח", שמתחה ביקורת חריפה על היהודים שהלכו אל מותם ללא כל התנגדות, רווחה תפיסה שגרסה כי הנספים היו העידית שבין היהודים, וכי הנותרים בחיים עשו מעשים לא-מוסריים שעזרו להם לשרוד. "כאן, בישראל, ביקשו ממני יהודים לדעת: איך זה שנשארת בחיים? מה היה עליך לעשות כדי לשרוד? ובעיניים זיק של חשדנות: קאפו? זונה?" מספרת העיתונאית רות בונדי, ניצולת אושוויץ. שאלות מסוג זה היו הסיבה לכך שבשנה השנייה לשהותה בארץ החליטה להסיר את המספר שעל זרועה.⁹⁶

תפיסה זו הובעה לעתים בריש גלי בעיתונות. "הטובים בין הנוער נפלו ואינם", סיכם פנחס לוביאניקר, שליח ההסתדרות, את התרשמותו לאחר סיור מקיף שערך בארצות שונות. והוא המשיך: "עלינו להיות מוכנים למשברים רציניים בחלקים של יהדות זו. לא כולם יחזיקו מעמד, שלמים באמונתם ואיתנים בנאמנותם. יתכן שייאושם של ניצולי התופת יגרוף רבים בנחשול של ניהלום מזה ואבנטוריות – מזה...".⁹⁷ שליח לגרמניה, בן ציון ישראלי, טען שהטרגדיה היא כי רק אנשים "כאלה" נשארו בחיים, ואם היישוב לא יכין עצמו בצורה טובה לקליטתם, הם ימיטו עליו אסון גדול.⁹⁸ לעתים התפיסה כי "הטובים נהרגו" הובעה במרומז. לדוגמה, בכתבה "קליטת עלייה" עסק חבר ההסתדרות ע' פישמן בבעיות שמעוררים הניצולים הנמצאים במחנות מעצר בקפריסין, המתנגדים להתיישבות עתידית ביישובים קולקטיביים:

"כל דבר בעל אופי קולקטיבי מעורר אצלם התנגדות מרובה... עולים אלה, לפי מצבם הנפשי, לפי עברם, אינם מוכנים... להתלכד בהתישבות. והאמת היא, שאף כי כולנו מבינים את הדבר, משהו מתקומם בנו, כשאנו נתקלים כל פעם מחדש בסירוב עקשני זה מצד העולים... גם עלינו, כנראה, לעבור בעניין זה בית ספר, לדעת מראש כי בדור זה נפל בחלקנו לקבל עולים כאלה ועם אלה יחד לבנות את ארץ-ישראל. אחרים אינם".⁹⁹

היוצאים מן הכלל היו שוב לוחמי הגטאות והפרטיזנים, שתוארו כמי ש"יש להם עבר טהור, וזה קובע הרבה באפיים של האנשים ובגישתם לעניינים".¹⁰⁰

ההבחנה הערכית בין הנספים לבין הניצולים לא זכתה, לרוב, לתגובה מצד ניצולי השואה. יוצא דופן היה מרק דבורזצקי, רופא ניצול גטו וילנה, שפירסם בינואר 1946 בכתב העת מבפנים, מאמר בשם "היאך נשארת בחיים?". הוא יצא נגד התפיסה שהציגה את הניצולים כמי שבגדו באחיהם, ניצלו ועשקו כדי להישאר בחיים. הוא דרש מבני הארץ לא לשפוט את הניצולים משום שלא היו בנעליהם ואינם יודעים מה התרחש "שם".¹⁰¹ קריאתו לא נענתה. מאמרים החוזרים על ההנגדה בין הנספים לשרודים המשיכו להתפרסם חודשים רבים אחר כך.

למען מיליונים.⁸⁹ אך היו גם לוחמים לא-ציונים, ובתיאורים הללו נפקד מקומם, כאילו כל הלוחמים בגטאות וביערות היו ציונים והציונות היא שהפכה אותם לגוף לוחם. אך לא כך היה – בין הלוחמים היו רבים שהשתייכו לתנועות פוליטיות אחרות, כדוגמת הקומוניסטים והבונד. לוחמים אלה נעלמו לחלוטין מהעיתונות בפרט ומהזיכרון הקולקטיבי הישראלי של הלחימה בשואה בכלל.⁹⁰ בעיתונות של הארגונים הארץ-ישראליים באותן שנים אפשר למצוא רק שני ניסיונות לצאת נגד החלוקה בין הלוחמים לבין ההולכים כצאן לטבח: בסתיו 1945 ניסה אליעזר לוי, חבר ההסתדרות מלודז' שניצל והגיע לארץ, לצאת נגד הקולות ששאלו "מדוע לא נלחמם". לוי ניסה להסביר כי לגבורה בשואה היו פנים שונות:

אני יודע שכל אחד מכם שואל: האם נלחמנו די? – נלחמנו גם נלחמנו. עמדנו על נפשנו. הייתי רוצה שלנגד עיניכם תעמוד דמותו של המחנך הוותיק יאנוש קורצ'אק, שבהתקבל פקודת הגירוש הלביש את כל חניכיו בגדי יום-טוב ובשריים יהודיים עליזים הובילם למוות. וכשפנו אליו ואמר: אתה חפשי, ענה: כלבים ופחדנים שכמוכם! ראו איך ילדים יהודים הולכים למוות! וקפץ יחד אתם בקלות של נער, לתוך הקרון. יש חזיונות שצריך לחרות אותם בהיסטוריה שלנו בדומה לזה של "עשרת הרוגי מלכות".⁹¹

כשנה מאוחר יותר פורסמה בהרחבה עדותה של צביה לובטקין שטענה, בין היתר, תוך ביקורת עצמית קשה: "הרי אתם יודעים כי גם הטוב ביותר בינינו איננו טוב. כבר נפגשתם איתנו. כל אחד מהשרידים, בין אם היה פרטיזן או יוצא מחנות מוות, יש לו הרבה דברים טובים, אך גם הרבה מאוד דברים שליליים."⁹² אך עמדותיהן של אישים אלו לא הקהו את ההנגדה בשנים אלה.

משפט אייכמן (1961) גרם למפנה בתפיסת השואה בישראל. לאחריו התפרסמו מאמרים בזכות הגבורה השקטה של כלל היהודים בשואה. אישי ציבור היכו על חטא וטענו כי הציבור הישראלי צריך לבקש מחילה מן הניצולים על שהשתמש במושג "כצאן לטבח", ועל ששפט את הניצולים לחומרה במקום לנהוג לפי הכלל "אל תדון את חברך עד שתגיע למקומו".⁹³

הנספים לעומת הניצולים

לשאלה "איך הם שרדו?" ניכרו בשנות הארבעים שתי גישות עיקריות. האחת – כי הניצולים הצליחו לשמור על חירותם הרוחנית למרות התנאים הקשים. השנייה – כי רמתם המוסרית והרוחנית של הניצולים הייתה נמוכה ולכן יכולים היו להסתגל ביתר קלות לחיי המחנות.⁹⁴ כיום, חוקרים רבים מתנגדים לתפיסה הגורסת כי מנגנונים נפשיים או תהליכים אישיותיים הם שהכריעו מי לחיים ומי למוות. הסברה המקובלת היא כי ההישרדות במחנות הייתה תוצאה של גורם אחד בלבד – יד המקרה. ההיסטוריונית דינה פורת סבורה כי אין להעלות על הדעת שלכל הניצולים היו תכונות משותפות, מאפיינים משותפים או דרכי תגובה דומות. ישנם סיפורים רבים מספור על ניצולי שואה אשר היו בדרכם אל המוות וניצלו ברגע האחרון מסיבות שונות, שלא היו קשורות בהם או בהתנהגותם, וסיפורים

ניצולי שואה עם הגעתם לעתלית

להשקיע בהם זמן וכסף. מתיחת ביקורת על יהודי אירופה, המתים או החיים, הייתה פוגעת במטרתם.

גם הרקע האידיאולוגי השונה של שתי החברות שבהן פעלו כלי התקשורת גרם להבדלים בייצוג יהודי אירופה בשואה ולאחריה. החברה הארץ-ישראלית אשר נבנתה סביב רעיונות סוציאליסטיים שהאדירו את הקבוצה, יצרה בעיתונות נרטיב של קבוצות, שלכל אחת מהן היו מאפיינים, תכונות וזהות ייחודיים. הארגונים היהודיים האמריקניים פעלו בחברה שבבסיסה עומד האתוס האינדיבידואלי, חברה המעלה על נס את היחיד ואת כוחו להגיע להישגים. תפיסה אידיאולוגית זו התבטאה גם בתיאור ניצולי השואה בעיתונות: קבוצת "ניצולי השואה" פורקה לאנשים פרטיים בעלי שם, זהות וגורל שונים.

זאת ועוד, במקביל לפעילות הציונית פעל הלובי היהודי בארצות הברית באותן שנים כדי לאפשר לניצולי שואה להגר לארצות הברית, בעת שהציבור האמריקני לא היה מעוניין לפתוח את השערים לפליטים בכלל וליהודים בפרט. בשנים הראשונות שלאחר המלחמה הגיעה האנטישמיות בארצות הברית לשיא. בסקר שנערך ב-1944 נמצא כי 45 אחוז מהאמריקנים הם אנטישמים מתונים וחמישה עד עשרה אחוזים הם אנטישמים קנאים. שנה מאוחר יותר דיווח השגריר הבריטי בווישינגטון לממשלתו כי ארצות הברית הפכה אנטישמית כל כך עד שהאנטישמיות הפכה לבעייתו של כל יהודי.¹⁰² בשנים 1945-1947, כשכבר נודעו ממדי השואה, גברה האנטישמיות. אמריקנים רבים ראו את היהודים כשתלטנים, כלא-ישרים, כבעלי כוח רב מדי. הם המשיכו להתנגד להגדלת מכסות ההגירה וסברו כי

ג. יהודי ארצות הברית ותפיסתם את יהודי אירופה בשואה

גישתם של הארגונים היהודיים האמריקניים הייתה שונה ונבעה מהעולם השונה שבו פעלו, עולם ה"גולה". התנועה הציונית בארצות הברית לא התגבשה, כמו בארץ-ישראל, אל מול ה"אחר" האירופי ולא ביקשה להדגיש את החיץ ביניהם, אלא בנתה זהות ציונית-אמריקנית המכבדת את העבר היהודי בארצות המוצא האירופיות. יהודי ארצות הברית התייחסו בהערכה לאורח החיים של יהודי אירופה ולתרבותם במאות השנים שלפני היטלר. תפיסה זו השפיעה על העיתונות והביאה לניתוח סכלני וזהיר של תגובות יהודי אירופה לנאצים.

כמו כן, למרות שהם הרבו לטעון כי באמריקה לא ייתכנו שואה ורדיפות, בניגוד לאירופה, נראה כי החיים כמיעוט בחברה לא-יהודית, לעתים עוינת, עוררו בהם הזדהות עם יהודי אירופה בשואה. תחושות פחד, חוסר אונים ורתיעה מהאוכלוסייה הלא-יהודית לא היו זרות להם, והרגשת הקרבה הזאת מצאה את ביטוייה בנרטיב של הארגונים.

בנוסף, מטרותיהם של הארגונים בארץ-ישראל ובארצות הברית היו שונות. הארגונים הארץ-ישראליים אספו כסף עבור פיתוח הארץ מתוך תפיסה כי בנייתה היא התשובה לבעיותיהם של ניצולי השואה. לעומת זאת, הארגונים היהודיים בארצות הברית אספו תרומות כדי להעניק סיוע לניצולי השואה באירופה. לשם כך הם חייבים היו לשכנע את הציבור הרחב כי הניצולים הם אנשים חיוביים שכדאי

היו קרבן מעצם מהותם או זהותם, אלא אנשים רגילים בעלי כוחות נפש עצומים, שניסו לשרוד כנגד כל הסיכויים. יש להעריצם דווקא משום שלאחר טראומה בסדר גודל כזה הצליחו לשקם את עצמם, בין שהיו לוחמי גטאות, פרטיזנים, ניצולי מחנות, יהודים שהתחבאו או יהודים שהמירו את דתם. הארגונים יצרו תדמית חיובית ליהודי אירופה בשואה (ניצולים ונרצחים כאחד), והבהירו כי אין להתבייש בקרבנות. למרות התלאות שעברו עליהם הם גילו כוחות אדירים, ובעזרת תמיכה מתאימה יוכלו לחזור ולהיות אנשים פעלתנים ובריאים.

העיתונות היהודית האמריקנית התעלמה מהחלוקות הסכמטיות ומהביקורת הקשה שאפיינה את העיתונות הארץ-ישראלית, והדגישה כי יהודי אירופה אינם אשמים בגורלם. בניגוד לעיתונות הארץ-ישראלית, שיצרה הכללות גורפות ובנתה נרטיב אשר לכאורה דיבר בשם של הניצולים, אך למעשה היה משועבד לנקודת המבט של אנשי היישוב הארץ-ישראלי, בעיתונות האמריקנית תוארו הניצולים כאינדיבידואלים שונים זה מזה. היא אפשרה להם להציג את נקודת המבט שלהם, לתאר את הזוועות שחוו במהלך המלחמה ואת הדרכים השונות שבהן הצליחו לשרוד.

הפרטת השואה

כאמור, בשיח הציבורי הישראלי היה משפט אייכמן נקודת המפנה שבה הפכה השואה מאסון לאומי בלתי נתפס לאוסף של טרגדיות אישיות ופרטיות, שעזרו לציבור להתקרב לנושא. לעומת זאת, העיתונות היהודית האמריקנית האנישה את השואה מיד לאחר מלחמת העולם השנייה, ו"פירקה" אותה לסיפורים שונים ומגוונים, שנתנו ביטוי לקיום המורכב של חיים תחת הכיבוש הנאצי. התיאורים הדגישו את ההטרונגניות של יהודי אירופה תחת הכיבוש הנאצי והסבירו את ההבדל בין גטו לגטו ובין גורל לגורל.¹⁰⁸ בעיתונות נפרשו סיפורים על יהודים שברחו ממקום הולדתם ונאלצו להסתתר; על יהודים שאיבדו את משפחותיהם במחנות; על אחרים שעברו ממחנה למחנה או ממחבוא למחבוא;¹⁰⁹ "שהצליחו להציל את עצמם על ידי התחבאות בבונקרים עמוקים, בשדות וביערות, בקבוצות פרטיזנים הרואיות, בביבים או על-ידי התחזות לארים..."¹¹⁰. כתבות אחרות סיפרו על יהודים שירדו למחתרת, שברחו לעיירות קטנות והסתתרו בעזרת תושביהן, שהתחזו לקתולים וכדומה.¹¹¹

הגבורה האחרת

בשעה שהעיתונות הארץ-ישראלית לא קיבלה גבורה שאינה מבוססת על כוח ועל לחימה, העיתונות היהודית האמריקנית תיארה את חיי המחנות על כל הבעייתיות והמורכבות שבהם, וציירה תמונה המסבירה כי לא רק מרד מזוין בנאצים היה מאבק הרואי – כאלה היו גם הניסיונות להישאר בחיים יום אחר יום. לדוגמה, ב־*Hadassah Newsletter* התפרסם סיפור גבורה על פני כמה עמודים. היה זה סיפורו של נער במחנה ריכוז שלקח תחת חסותו ילד יתום, הפך עבורו לדמות אב והציל אותו ממוות. אומץ לבו ומסירותו של הנער המטפל הועלו על נס. בדיווח אחר הודגשה גבורתו של יהודי קשיש מהונגריה שנשלח לבוכנוואלד וסירב לאכול בשר טריפה למרות הרעב ששרר במחנה.¹¹² ההישרדות הפכה למעשה הרואי גם בעזרת

יש ליישב את הפליטים במדינות אחרות.¹⁰³ באוניברסיטאות התנגדו לקבלת סטודנטים יהודים רבים וביקשו לצמצם את מספרם, בעיקר בבתי הספר לרפואה ולמשפטים.

האנטישמיות גרמה לחלק מן היהודים בארצות הברית להרהר אם כדאי להם להילחם על זכותם של ניצולי השואה היהודים להיכנס לארצות הברית, או שמא עליהם להתמקד בפעילות ציונית שתציב במרכז את ארץ-ישראל כתשובה לבעיית העקורים. הארגונים היהודים האמריקנים, ובעיקר אנשי הג'וינט, שתמך בהבאת ניצולי שואה לארצות הברית, ביקשו ליצור לניצולי השואה תדמית חיובית ולא מאיימת, כדי לשכנע את המתלבטים מקרב היהודים לא לחשוש להביא לארצות הברית את "נציגי העולם הישן" ולהתגייס לעזרתם. הם הציגו מבט סלחני על יהודי אירופה בזמן השואה ונמנעו מביקורת ומהדבקות תוויות.

היסטוריונים טוענים כי בשנות הארבעים והחמישים נמנעו יהודי אמריקה מדיון בשואה בכלל ובעובדה שרוב יהודי אירופה לא נלחמו בנאצים בפרט. גולי נאמן-ערד טוענת כי יהודי ארצות הברית, שהיו להוטים לחדור לזרם המרכזי בחברה, ביקשו להעלים את תמונת העבר שהציגה את היהודים כקרבנות, ולכן מיעטו לעסוק בשואה. במקרים הנדירים שבהם עלה הנושא, הם התמקדו בפן ההרואי של השואה. לפיכך, כאשר החל בשלהי מלחמת העולם השנייה דיון בהנצחת קרבנות השואה היה מרד גטו ורשה הנושא המועדף. הוא דחק מפניו את העיסוק בקרבנות שלא לחמו משום שהציג דימוי שיהודי ארצות הברית היו מוכנים לאמץ.¹⁰⁴ ארתור הרצברג כותב כי בלבם של יהודי ארצות הברית קינן החשד שהאנטישמיות האמריקנית בזים ליהודים שלא נאבקו באירופה. לכן, הוא טוען, "יחלפו ימי דור בטרם יהיו יהודים אמריקנים מוכנים להבין, כי קורבנותיהם של הנאצים לא היו מסוגלים להלחם. בשנים הראשונות לאחר המלחמה זכרו והעלו על נס רק מקרים מעטים של התנגדות חמושה כמו מרד גטו ורשה".¹⁰⁵ שלמה זנד טוען כי בשנים 1945-1967 בושו יהודים רבים ברדיפות ובהשמדה, וכי חוסר האונים וההשפלה שנכפו על אסירי המחנות לא יכולים היו להיות מקור הזדהות. ניצחון הבזק במלחמת ששת הימים הוא ששינה את המגמה. דימוי העוצמה בהווה אפשר לקבל את חוסר האונים המוחלט בעבר ולהפוך את השואה למקור של גאווה.¹⁰⁶ עופר שיף טוען כי בשנות הארבעים נחשבה תדמית "הקרבן היהודי" לאיום ועל כן היה צורך לבערה. באותן שנים נמנעו יהודי ארצות הברית מלדון בקרבנות השואה כדי לא לפגוע בתדמית היהודי כמי שיכול להיות שותף שווה בחברה האמריקנית. בכל דיון בשואה הם העדיפו להתמקד בלוחמי הגטאות – כך יכלו להזדהות עם דמויות הרואיות.¹⁰⁷

עיון בעיתונות של אותן שנים מלמד כי הארגונים הציוניים האמריקניים עסקו בקרבנות השואה וביהודים שלא לחמו, ואף הפגינו כלפיהם סלחנות, עדינות ואותה נימת כבוד שגילו כלפי לוחמי הגטאות. הם הצליחו ללכת על החבל הדק שבין ציונות, יהדות ואמריקניזציה, להציג סולידריות ושותפות גורל עם הקרבנות, ובה בעת לא פגעו בתדמית שהיהודים האמריקנים ביקשו לאמץ לעצמם. השילוב הזה התאפשר בעזרת יצירת נרטיב שבו לא דבקה בקרבנות תדמית הקרבן. לפי הנרטיב הזה הוכו יהודי אירופה על ידי מכונת רצח משומנת, שהצליחה להוליך שולל את העולם כולו. היהודים לא

אנשי הארגונים היהודיים האמריקניים לא נרתעו מפרסום תמונות קשות או מסיפורים מזעזעים ולא יצרו מחיצה בין העבר להווה. הם הציגו את השואה כחלק בלתי נפרד מהווייתו של העם היהודי כולו, פירקו את החלוקה השטחית לקבוצות (כגון "צאן לטבח" מול לוחמים, נספים מול ניצולים) שהתקיימה בנרטיב הארץ-ישראלי, עקבו אחר יחידים והביאו סיפורי הישרדות שונים ללא מתיחת ביקורת, כדי להסביר כי יהודים שרדו בשואה בדרכים רבות ומגוונות. השואה, לדידם, הייתה חלק בלתי נפרד מהמרכיבים האתניים בזוהו של היהודי, המתקיימים לצד ערכים אוניברסליים ואמריקניים של חופש, צדק ושוויון.

כך נוצרו למעשה בשנים 1945-1948 שני נרטיבים שונים לאותו אירוע היסטורי. ההבדלים ביניהם מדגישים את הסלקטיביות האידיאולוגית של הזיכרון הקולקטיבי של אותו אירוע במקומות שונים.

הערות

1. Halbwachs 1992. See especially pp. 37-83, 167-189.
2. קרנן, הירחון המרכזי של קק"ל, יצא לאור בשנים 1963-1924 ושימש צינור קשר מרכזי בין הלשכה הראשית של קק"ל לבין הפעילים ברחבי העולם. לאחר מלחמת העולם השנייה ערך את העיתון אפשטיין, ראש מחלקת התעמולה של קק"ל. לאחר שנים מספר בא תחתיו יעקב טשרנוביץ. שביט 1999: 188; בר-גל 1999: 106.
3. כתב העת ארץ-ישראל בבנייה היה דו-ירחון שתורגם לשפות רבות ובניהן רוסית, בולגרית, פולנית וצ'כית. הוא עסק בתמורות החלות בארץ, בפריחתה ובהתעצמותה. בכל גיליון נדפסו והופצו אלפי עותקים. כתב העת ידועות קרן היסוד החל לצאת בשנת 1947, הופיע בצורה לא סדירה אחת לכמה שבועות, תורגם לשבע שפות (עברית, אידיש, אנגלית, צרפתית, רומנית, ספרדית ופורטוגלית) ואלפי עותקים הופצו ברחבי העולם. בכתב העת היו שלושה מדורים עיקריים: ידיעות כלליות על מפעליה של קרן היסוד בארץ, ידיעות על פעולות קרן היסוד בתפוצות וידיעות על הנעשה בלשכה הראשית. מטרתו (לפי הגדרת הארגון) הייתה להעמיד את קוראיו על הנעשה במפעל הבניין בארץ, ולתת תמונה על הפעולה בארצות השונות ועל עבודת השליחים, על מנת שהציונים בארצות השונות יכירו את פעולות חבריהם בארצות השונות. ראו: ידיעות קרן היסוד, 24.8.1947: 3; 8.5.1947: 6; לימור וגבל 1998: 25-44; פורת 1986: 217-263.
4. במלחמת העולם השנייה החלו לצאת לאור שני כתבי עת מרכזיים של ההסתדרות שייסקרו באמאר זה. הירחון בהסתדרות כלל מאמרים על המצב בארץ ובעולם, פרוטוקולים של ישיבות הוועד הפועל של ההסתדרות, דיווחי שליחים מן העולם, הרצאות שניתנו לפעילי ההסתדרות ועוד. הירחון הופיע משנת 1943 עד 1970 (מלבד בשנים 1960-1961). משבט תש"ג עד תשרי תש"ד הופיע בשם פנקס לפעילי ההסתדרות. לאחר 1970 הוא נכלל בעיתון דבר. במחצית השנייה של שנות הארבעים הוא הופיע באופן בלתי סדיר. הירחון פנקס קטן כלל ביוגרפיות של אישים מרכזיים בתנועה הציונית וביישוב הארץ-ישראלי לצד סקירות על התפתחות ההסתדרות ותנועת הפועלים בארץ והתקדמות המאבק הציוני. הירחון החל לצאת לאור בשנת 1943 והופיע במחצית השנייה של שנות הארבעים באופן בלתי סדיר. מחלקת ההסברה של הוועד הפועל של ההסתדרות הוציאה עוד קונטרסי הסתדרות שונים לאורך השנים [ביניהם: קונטרס ביבליוגרפי (תשי"א-תש"ל), קונטרס למדריך (תרצ"ב) ועוד].
5. שני כתבי-עית מרכזיים יצאו לאור על-ידי ארגון הדסה בשנים אלו. *Hadassah Newsletter* יצא לאור כל שישה שבועות והגיע בשנים אלו לתפוצה מרשימה של קרוב ל-400,000 מנויים. מטרתו הייתה לעסוק בנושאים שיקשרו קשר הדוק בין היישוב ובין הקהילה היהודית האמריקנית. היו בו כתבות מרכזיות

שימוש בביטויים שתיארו אותה כ"בריתה ממות" וכ"מאבק עוצר נשימה להישאר בחיים כנגד כל הסיכויים".¹¹³ דומה שכל ניסיון, ולו הקטן ביותר, להתעלות מעל חיי היום-יום, זכה להערכה.

ההצלה הפלאית

העיתונות היהודית האמריקנית התמקדה יותר בחייו של היהודי הפשוט במחנה מאשר בקורות הלוחמים, והבהירה כי יהודים הצליחו לצאת בחיים מהמחנות לאו דווקא בשל התנהגותם אלא לרוב בזכות המזל. מוטיב הגורל, ההצלה הפלאית (miracle) שלא נסמכה על תושייה, על שכל, על כוח או על נוכחות וניצול האחר, שב ונשנה בפרסומים השונים ותרם לייצוג רגיש יותר של יהודי אירופה בשואה.¹¹⁴ לדוגמה, ב-*Hadassah Newsletter* מובא הסיפור על דוד מגטו לבוב, סטודנט צעיר לרפואה שגורש מהאוניברסיטה ב-1941 וניצל בנס, למרות שאלפים מאנשי הגטו נרצחו. הוא נשלח למפעל שבו עבד 12-16 שעות כל יום בתנאי תת-זונה. לאחר מכן הועבר לבוכנוואלד ועבד שם במפעל ששיעור התמותה בו היה עצום: "כל שבועיים הביאו 1,500 עובדים חדשים במקום אלה שמתו". כאשר התקרבה המלחמה אל קצה והיה פחות מזון, מתו כל יום מאות מרעב. הגרמנים החלו לחסל בשיטתיות את אלפי האסירים והיו ממשיכים להרוג אותם עד האחרון שבהם, אך אירע נס וכוחות הבריית הגיעו בזמן כדי להציל את אלה שנותרו בחיים, וביניהם דוד.¹¹⁵

דחיית החלוקה הדיכוטומית בין לוחמים לבין שאר העם

העיתונות היהודית האמריקנית לא הציגה הליכה "כצאן לטבח" אל מול גבורה הרואית, אלא העבירה תחושת חוסר אונים כללית והדגישה את העובדה כי נוכח המערכת הנאצית לא היה ליהודים כל סיכוי.¹¹⁶ לוחמי הגטאות והפרטיזנים לא הועדפו על פני האחרים ולא הורמו מעם. ב-*Hadassah Newsletter* נכתב כי יהודי העולם החופשי מקשיבים גם ליוצאי מחנות הריכוז וגם לפרטיזנים בכבוד וביראה.¹¹⁷ כאשר תוארו פרטיזנים, לא הסתפקו בהלל ובשבח אלא עסקו גם בבעיות שנבעו מדרך חייהם בתקופת השואה. לדוגמה, כאשר נדפס סיפור על גבורתו של נער שהצטרף לפרטיזנים, מיהר הכותב להוסיף בסיום כי למרות כל הדברים הקשים שעבר (הרג גרמנים ועוד) הוא אינו אדם ברוטלי. לפניו יש הבעה רגישה ומתוקה, והוא ישר ונדיב.¹¹⁸

מן המאמר עולה כי המערכות התרבותיות הנבדלות שבהן פעלו הארגונים בארץ-ישראל ובארצות הברית, הביאו לייצוג שונה של השואה ושל יהודי אירופה בשואה בשני המקומות. בעיתונות הארץ-ישראלית היה נרטיב דיכטי. השואה שימשה הוכחה לצדקת הציונות והצטמצמה להיבט אחד – הלקח: יהודים זקוקים למדינה משלהם. בנרטיב זה לא היה מקום לעבר עצמו, אלא רק לתוצאה הרצויה שלו בהווה ובעתיד. מאורעות השואה סוכמו במשפטים קצרים שלא הותירו מקום להזדהות או הבנה של הקורא, ולרוב כוונו כדי להאדיר את הציונות או למתוח ביקורת על יהודי אירופה בשואה. תגובת רוב יהודי אירופה לרדיפות הנאצים גונתה ונשפטה אל מול מורדי הגטאות והפרטיזנים, שתוארו כשלוחה של היישוב בגולה.

לעומת זאת, העיתונות היהודית האמריקנית עסקה בטרגדיות, בסיפורים הקשים, בקרבנות ובסבל, והנציחה את זיכרונות השואה.

14. ויץ 1990: 133-150.
15. "חשבון המעשה והנפש עם חתימת תקופה", קרננו, שנה כ"ב, גיליון ג', יוני 1945.
16. "מענייני קרננו", קרננו, שנה כ"ב, גיליון ג', יוני 1945: 1.
17. "בחזית עבודתנו – בתפוצות אירופה", קרננו, שנה כ"ג, גיליון ב', פברואר 1946.
18. "מענייני קרננו", קרננו, שנה כ"ב, גיליון ג', יוני 1945: 1.
19. "יוסף אהרונביץ", פנקס קטן, גיליונות ספטמבר-דצמבר 1945: 51-52.
20. "תנועת הפועלות ליובלה", פנקס קטן, גיליון 36, במאי 1946: 63-64.
21. "שוב עבודת הקק"ל באירופה", קרננו, שנה כ"ג, גיליון ג', מרס 1946.
22. "שוב עבודת הקק"ל באירופה", קרננו, שנה כ"ג, גיליון ג', מרס 1946.
23. "עם סיום תקופה", קרננו, שנה כ"ג, גיליון א', ספטמבר 1945.
24. "בתפוצות", קרננו, שנה כ"ג, גיליון ה, מאי 1946.
25. "שוב עבודת הקק"ל באירופה – באיטליה: חג הקק"ל בחוות הכשרה", קרננו, שנה כ"ג, גיליון ג', מרס 1946.
26. קרננו, שנה כ"ד, גיליון ג', ניסן תש"ז.
27. בולטין מס' 23, ידיעות קרן היסוד, 1947: 8.8.4.
28. בולטין מס' 20, ידיעות קרן היסוד, 1947: 16.6.2.
29. "ליום הנצחון", בהסתדרות, אפריל-מאי 1945: 3.
30. "למניעת רוע הגזירה", בהסתדרות, ספטמבר-אוקטובר 1945: 4-5.
31. "ליום הנצחון", בהסתדרות, אפריל-מאי 1945: 4.
32. "למניעת רוע הגזירה", בהסתדרות, ספטמבר-אוקטובר 1945: 3.
33. וישניק א., "מכתב לעובדי בית-ברנר מהח"ל", בהסתדרות, אוגוסט 1945: 11-15.
34. "מפי שליחנו", בהסתדרות, פברואר 1946: 10-14.
35. לוביאניקר פנחס, "עם שרידי עמנו", פנקס קטן, גיליון 40, אוקטובר 1946: 22-24.
36. קאופמן 1991; שיף 1998.
37. שיף, 1994.
38. גורני, 1998.
39. שיף 1994; 2001.
40. נאמן-ערד 1996-1997: 14-22. ראו בנושא זה גם: הרצברג 1994: 257-263.
41. Urofsky 1975: 418-429.
42. גורני 1986: 23-25.
43. שיף 1994: 45-58; Novick 1999. כמו כן, ראו את העדויות הבאות: Lowenberg 1993: 40-45; Friedman 1999: 88-109.
44. "The Committee Inquires", *Hadassah Newsletter*, January-February 1946: 2-4, 27.
45. "From Bergen-Belsen And Buchenwald Camps", *Hadassah Headlines*, October 1945: 2.
46. "Youth Aliyah Movement In Europe Being Revived", *Hadassah Headlines*, July 1945: 7.
47. "A Passage to Haifa", *Hadassah Newsletter*, May 1946: 8-9.
48. "First Children Liberated From Germany Land In Haifa As Wards Of Youth Aliyah", *Hadassah Headlines*, September 1945: 2.
49. "The Young People Are Finding Their Way Home Says Youth Aliyah Head, Talking Of Newcomers", *Hadassah Headlines*, May 1946: 3.
50. Kovner Abba, "Israel Unite", *Hadassah Newsletter*, October 1946: 4-6.
51. "The Polish Picture", *JDC Digest*, Vol 5. No 3, March-April 1946: 3-4, 15.
52. "Journey into Freedom", *JDC Digest*, Vol 5. No 5, July 1946: 7, 15.
53. "In the Wake of Battle", *Hadassah Newsletter*, June-July 1945: 12-13.
54. "Escape to Life", *Hadassah Newsletter*, October 1945: 5-9.
- ומדורים קבועים, כגון: חדשות מסניפי הדסה בארצות הברית וארץ ישראל, סקירת ספרים ומאמרים בנושאי יהדות וציונות, כתבות תרבות על ארץ ישראל ועל נושאים יהודיים בארצות הברית. העיתון התעלם בדרך כלל מנושאים פנים-אמריקניים, אלא אם כן היו קשורים ליהדות או לציונות, כגון המלחמה באנטישמיות בארצות הברית. בעת המלחמה נשלח לצבא האמריקני באירופה ולאחר השחרור לקהילות יהודיות באפריקה, באירופה ובמזרח הרחוק. הירחון העיקריים שבהם עסקה הדסה כמו רפואה, עליית הנוער, רווחת הילד ושותפות עם ארגונים ציוניים אחרים. ראו: גורן 1989: 14;
- "Publicity and Promotion", *Hadassah Newsletter*, November 1945: 35-36; "A New Approach to an Old Problem", *Hadassah Newsletter*, October 1945: 18-19.
6. הג'וינט הגדיר את עצמו כארגון סעד א-פוליטי, אך בשל עמדתו והשפעתו של ג'וזף שוורץ (Joseph J Schwartz), ראש הסניף האירופי מ-1940, נקט הארגון בפועל עמדה פוליטית פרו-ציונית. וכך עזרתו של הג'וינט בבריחה באירופה הייתה כה גדולה עד כי אחד השליחים הארץ-ישראליים טען כי "יש לנו לא שתי קרנות ציוניות – יש לנו שלוש: קרן היסוד, קרן קיימת לישראל וקרן הג'וינט". ראו: באואר 1974; 193-236; Bauer 1989; פורת 1987: 173-183; לוביאניקר פנחס, "עם שרידי עמנו", פנקס קטן, גיליון 40, אוקטובר 1946; ליטבק 1987.
- הג'וינט הוציא לאור באותן שנים שני ירחונים מרכזיים: *JDC Digest* ו-*JDC Review*. הם עסקו לאחר המלחמה בסיוע שניתן ליהודים באירופה. המאמרים נכתבו, בדרך כלל, בידי נציגים שונים של הג'וינט באירופה וראשו בארצות הברית. רק מעט כתבות בעיתון הוקדשו לעניינים פנימיים של הג'וינט. משנת 1948, עם התחלת חיסול מחנות העקורים באירופה וניצניה של המלחמה הקרה שהקשתה על אנשי הג'וינט את הגישה למדינות מזרח אירופה, החלו ירחונים אלו לעסוק במצב היהודים גם במקומות אחרים בעולם.
7. AFH Americans for Haganah היה ארגון ציבורי שהוקם ביולי 1947 על ידי מכון סונבורן, מכון חשאי לגיוס כספים ולרכישת נשק בעבור ההגנה בצפון אמריקה. מטרתו היו: להביא לתמיכת יהודים אמריקנים בעלייה יהודית חפשית לארץ-ישראל; להפיץ מידע על תפקידה המכריע של ההגנה בהבאת פליטים לארץ למרות הגבלות הבריטים; ללמד את האמריקנים על המאבק בארץ-ישראל; ולגייס תמיכה כספית ומתנדבים לארגון ההגנה. ראו: הוכשטיין יוסף, "ההגנה" בארצות הברית, 1988: 7.8, עריכה ראשונית: 1, 6-7, ארכיון ההגנה, 118/40. הארגון הוציא לאור דו-שבועון בשם *Americans for the Haganah*, שכלל כתבות אשר עסקו במטרות הארגון והפיצו את רעיונותיו ברבים. מראשית 1948 שינה הדו-שבועון שם ופורמט. הוא נקרא *Haganah Speaks*, העמודים הוגדלו, נוספו מדורים קבועים חדשים בהתאם להתפתחויות המדיניות (כגון ניתוח המצב במדינות ערב), הוא היה לחדשותי יותר מבחינת המבנה (כתבה ראשית וכתבות משנה, חלוקת העמוד לטורים) ומבחינה תוכנית (דיווחים שוטפים על המתרחש באזור ומאמרי פרשנות מסכמים).
8. גורן 1989: 3-16.
9. במגילת העצמאות נכתב: "השואה שנתחוללה על עם ישראל בזמן האחרון, בה הוכרעו לטבח מיליונים יהודים באירופה, הוכיחה מחדש בעליל את ההכרח בפתרון בעיית העם היהודי מחוסר המולדת והעצמאות על-ידי חידוש המדינה היהודית בארץ-ישראל, אשר תפתח לרווחה את שערי המולדת לכל יהודי ותעניק לעם היהודי מעמד של אומה שוות-זכויות בתוך משפחת העמים. שארית הפליטה שניצלה מהטבח הנאצי האיום באירופה, ויהודי ארצות אחרות לא חדלו להעפיל לארץ-ישראל, על אף כל קושי, מניעה וסכנה, ולא פסקו לתבוע את זכותם לחיי כבוד, חירות ועמלי-ישרים במולדת עמם".
10. שפירא 1997: 86-103.
11. רונן 1996.
12. סיפור לקח זה, שדחק את העבר והתמקד בהווה ובעתיד, בא לידי ביטוי לא רק בעיתונות, אלא גם בקולנוע, בחלקים נרחבים של ספרות המבוגרים, ספרות הילדים, ספרי הלימוד וספרי הזיכרון ועקרונותיו מהדהדים גם בתפיסת הנצחת השואה. ראו: שקד 1998; 2002; פירר 1989; עמית 1995; ברוג 1996; דון יחיא 1983.
13. פורת 1986.

55. נאמן-ערד 1996-1997: 12-14.
56. סילבר 1968: 68.
57. "I discover Myself", *Hadassah Newsletter*, January-February 1946: 12-14, 26.
58. אפלפלד 1979: 21.
59. יבלונקה 2001.
60. "U.S Must Be Food Reservoir For Starving Europe: Only Solution Is Early Return To Food Rationing", *Hadassah Headlines*, July-August 1946: 2.
61. "European Jewry – Summary of Disaster", *Hadassah Newsletter*, August-September 1945: 5, 24.
62. הסרט "The Future Can be Theirs (1948) הופק על ידי הג'וינט.
63. "Assignment Germany", *JDC Digest*, Vol 5. No 3, March-April 1946: 2, 14.
64. "Reunion", *Hadassah Newsletter*, June – July 1947, p.21.
65. יבלונקה 1998: 103-81.
66. שפירא 1994: 462-433.
67. ויץ 1990: 147.
68. שפירא 1994: 456-433.
69. שם; שטאובר 2000: 33-7.
70. הייצוג של אירופה, של היהודי הגלותי ושל היהודי החדש יידונו בהרחבה בחלק השני ובחלק השלישי.
71. הנרטיב הזה הופיע לא רק בעיתונות אלא גם בספרי הלימוד. רות פירר מראה בספרה סוכנים של לקח (1989) כי עד 1967 תפסה הוראת השואה מקום שולי בספרי הלימוד. התכנים שנכללו בהם היו זהים לנושאים שהעלתה העיתונות הארץ-ישראלית בשלהי שנות הארבעים: הציונות התרעעה על קטסטרופה הצפויה לעם בגלות; ההמונים לא שמעו את קולות האזהרה והושמדו; השואה הוכיחה את ניצחון הציונות על כל אידיאולוגיה אחרת; השואה היא הצידוק להקמת המדינה. התפיסות האלו הומחשו באמצעות תיאור המורדים בגטאות שהוצגו כאנטיטזה לאותם רבים שנכנעו באופן מחפיר והלכו אל מותם ללא התנגדות.
72. פורת 2000: 95-65.
73. שפירא, 1994: 462-433.
74. רבים מהניצולים העדיפו לשתוק למשמע האשמות אלו. למשל, ניצול בוכנוולד משה זיו מספר כי לא היה לו כוח להכחיש או להילחם בהתבטאויות כמו "הייתם כעדר צאן שהובל לטבח". את התשובה הגה רק בראשו: "בדמיוני הפרוע כינסתי את המלעיונים למיניהם, הלבשתי אותם בבגדי פסים, גילחתי את שערות ראשם ומבושיהם, כלאתי אותם בצריף דחוס, מנעתי מהם את צרכי החיים הפשוטים ביותר – והנה הם לנגד עיני, כעבור ימים ספורים, כעדר צאן". ראו: זיו 1996: 35. כמו כן ראו שם 48-46.
75. שפירא 1994: 447.
76. ויץ 1990: 144. בעניין מות הגבורה שנקשר במיתוס תלמי ראו: פורת וויץ 2002: תעודות 179, 184.
77. ויץ 1990 ב: 130-123. היו שניסו לצאת נגד חלוקה זו שרווחה בשיה הצבאי בשנות הארבעים והחמישים. דבריהם מעידים כי היו היוצא מן הכלל שאינו מעיד על הכלל. הם פותחים בהכרזה שבכוונתם לצאת נגד הטענה הרווחת שיהודי אירופה הלכו "כצאן לטבח" (ראו למשל, אלטרמן 1970: 409-440). ניצולי השואה עצמם התגאו מאוד במרד גטו ורשה. כאשר החלו דיונים במחנות העקורים בנוגע לקביעת המועד ליום הזיכרון לשואה, ביקשו הניצולים לקבוע מועד הקשור למרד. אולם עובדה זו אינה מקהה את עוקץ ההנגדה, ואת הביקורת החריפה שנמתחה על יהודי אירופה (כאמור, מלבד הפרטיזנים והמורדים בגטאות שהוצגו כשלוחה של היישוב בגולה).
78. פנקס קטן, אפריל 1945: 126.
79. "משוט בעולם המוזעזע", *בהסתדרות*, אפריל-מאי 1945: 36-41.
80. "מרד בכניעת יהודים", *בהסתדרות*, יוני-יולי, 1946, גליון 31: 24-25; שטאובר 2000: 7-33. בשנות החמישים תבעו ניצולים לדין בישראל יהודים ששימשו כקאפו במחנות. ראו בנושא זה: יבלונקה 1997: 135-152.
81. "שמות ישובים", *קרננו*, שנה כ"ג, גליון ד', אפריל 1946: 1.
82. "יהדות פולין לבה לציון", *קרננו*, שנה כ"ד, גליון ד', יולי 1947.
83. "מסכת נטעים", *קרננו*, שנה כ"ד, גליון ג', אפריל 1947.
84. הבולים שבהם דנתי היו חלק מסדרה שעסקה בגבורה היהודית. מעשה גבורה נוסף שהונצח בבולים הייתה פרשת תלמי וגיבורה טרומפלדור. ראו: בריגל 1999: 71-104.
85. "עם הבולים החדשים של הקק"ל", *קרננו*, שנה כ"ד, גליון א', מרחשוון תש"ז.
86. ראו למשל: "עיני ראו זאת", *בהסתדרות*, אפריל-מאי 1945: 6-8.
87. "התנועה הציונית בפולין", *בהסתדרות*, מרס 1945: 5.
88. "הונגריה, רומניה ובולגריה", *בהסתדרות*, מרס 1945: 6-8. בעניין זה ראו גם פורת 1990: 104-71.
89. "מרד בכניעת יהודים", *בהסתדרות*, יוני-יולי 1946, גליון 31: 20-26.
90. שם.
91. אחת הדוגמאות הבולטות בעניין הוא מארק אדלמן, סגנו של מרדכי אנילביץ' מפקד המרד בגטו ורשה. אדלמן היה איש הבונד ולאחר תום המלחמה נשאר לגור בפולין. דמותו נעלמה מן הזיכרון הלאומי של מרד גטו ורשה. כמו כן, נעלמו מדפי ההיסטוריה לוחמי ההתאחדות היהודית הצבאית (ZZW) שהיו קשורים לתנועה הרוויזיוניסטית. ראו בנושא זה: פורת 1995: 121-139; גרופינסקי 2000.
92. "זכור את הצוואה של הדורות הקודמים", *בהסתדרות*, ספטמבר-אוקטובר 1945: 5-8.
93. "מרד בכניעת יהודים", *בהסתדרות*, יוני-יולי, 1946, גליון 31: 26.
94. יבלונקה 2001. ראו למשל, גורי 1963: 247-248. התבטאויות נוספות בגנות החלוקה ניתן למצוא ממשפט אייכמן ואילך. למשל, ק' שבתאי יצא בחוברת כצאן לטבח? (1966) נגד התפיסה כי ביהודי אירופה טבועה הפחדנות הגלותית. הוא טען כי מאז ומתמיד היה מצבם של המיעוטים רע ומר, וכי מול מכונת ההרג הנאצית נכנעו גם עמים מבוססים עם מדינות וממשל משלהם. לפיכך, תגובת יהודי אירופה לנאצים אינה שונה מתגובת עמים אחרים באירופה. לא היה לאן לברוח ולא הייתה דרך להתגונן אל מול כוח מסיבי כזה.
95. ראו פראנקל (1946) 1970 מול 451-417. Bettelheim 1943.
96. ריאיון עם פרופ' דינה פורת, 10.4.02. בהקשר זה כתב פרימו לוי על המקריות שבמיונים באושוויץ-בירקנאו: "אנו גם יודעים שמיון שיטתי זה שמטרתו הייתה לברור את הכשרים לעבודה המסוגלים לחיות, לא הופעל תמיד. במשלוחים הבאים ננקטה שיטה פשוטה יותר: פתחו את הדלתות של הקרונות משני צידי המסילה, בלא אזהרה או הוראות כלשהן. למחנות הלכו מי שבמקרה ירדו מצד אחד; ישר לתאי הגזים הלך מי שירד בצד השני". לוי 1989: 18-19.
97. בונדי 1997: 44.
98. לוביאניקר פנחס, "עם שרידי עמנו", *פנקס קטן*, גליון 40, אוקטובר 1946: 91-92.
99. פורת, 1990: 266-273; 2001: 175-192; ריאיון עם פרופ' דינה פורת, 10.4.02.
100. ע' פישמן, "קליטת עלייה", *בהסתדרות*, מאי 1947, גליון 34: 27-28.
101. "דברי שליחים", *בהסתדרות*, פברואר 1948, גליון 39: 16.
102. יבלונקה 1998: 81-103.
103. קאופמן 1991: 92-109.
104. Salomon 1966: 55-84, 267-268; יצחקי 1996: 161.
105. נאמן-ערד 1996-1997: 14-22.
106. הרצברג 1994: 271-272.
107. זנד 2002: 218-259.
108. שיף 1998; 2001: 163-207.
109. Kovner Abba, "Israel Unite", *Hadassah Newsletter*, October 1946: 4-6.
110. לדוגמה: "Journey into Freedom", *JDC Digest*, Vol 5. No 5, July 1946: 7, 15.
111. "The Polish Picture", *JDC Digest*, Vol 5. No 3, March-April 1946: 3-4, 15.
112. "In the Wake of Battle", *Hadassah Newsletter*, June-July 1945: 12-13.

סילבר אבא הלל, *במערכה למדינה יהודית*, ירושלים, 1968.
 עמית נעה, *דפוסי הנצחה וזיקתם למוזלים בתרבות – מקרה מבחן: חוברות זיכרון לנופלים במלחמות, עבודת מ.א. באוניברסיטת תל-אביב*, 1995.
 פורת דינה, *הנהגה במלחמה*, תל-אביב, 1986.
 פורת דינה, "בן גוריון ושואת יהודי אירופה", *הציונות*, י"ב, תל אביב, 1987, עמ' 193-314.
 פורת דינה, *"מקומה של יהדות אירופה בתכניתה של התנועה הציונית במלחמת העולם השנייה ואחריה"*, שארית הפליטה 1944-1948, ירושלים, 1990, עמ' 259-274.
 פורת דינה, *"שנת השמדה"*; תעודה על יחסו של היישוב בארץ-ישראל לתנועות הנוער באירופה בתקופת השואה", *ידיושם*, 1990, עמ' 107-205.
 פורת דינה, *מעבר לגשמי: פרשת חייו של אבא קובנר*, תל-אביב, 2000.
 פורת דינה וויץ יחיעם (עורכים), *בין מגן דוד לטלאי צהוב – היישוב היהודי בארץ-ישראל ושואת יהודי אירופה 1939-1945*, ירושלים, 2002.
 פירר רות, *סוכנים של לקח*, תל-אביב, 1989.
 פרנקל ויקטור, *האדם מחפש משמעות*, תל-אביב, (1946) 1970.
 קאופמן מנחם, *"הציונות האחרת בעולם החדש"*, גשר, 124-123, שנה 37, ירושלים, 1991, עמ' 92-109.
 רונן אביהו, *זכרון השואה במדינת ישראל*, הרצאה באוניברסיטת באר שבע, 1996.
 שבית זהר, *"התפתחות כתבי העת והעיתונות, תולדות היישוב היהודי בארץ-ישראל מאז העלייה הראשונה – בנייתה של תרבות עברית בארץ-ישראל"*, ירושלים, 1999, עמ' 123-197.
 שטאובר רונן, *הלקח לדור – שואה וגבורה במחשבה הציונית בשנות התמישים*, ירושלים, 2000.
 שיף עופר, *"האמריקניזציה של התגובות לאנטישמיות במלחה"ע ה-II ואחריה"*, גשר, 129, ירושלים, 1994, עמ' 45-58.
 שיף עופר, *"ארבעה ניסיונות תיווך בין טקסטים יהודיים ואמריקניים"*, *הציונות*, מאסף כ"א, תל-אביב, 1998, עמ' 355-369.
 שפירא אניטה, *חרב היונה – הציונות והכוח 1881-1948*, תל-אביב, 1994.
 שפירא אניטה, *"רכיבים של האתוס הלאומי במעבר מיישוב למדינה"*, בתוך (ריינהרץ יהודה ואחרים עורכים), *לאומיות ופוליטיקה יהודית – פרספקטיבות חדשות*, ירושלים, 1997, עמ' 253-271.
 שקד גרשון, *הסיפור העברית 1880-1980*, תל-אביב, 1998.

Bauer Yehuda, *Out of the Ashes, The Impact of American Jews on Post Holocaust European Jewry*, Oxford, 1989.
 Bettelheim Bruno, "Individual and Mass Behavior in Extreme Situations", *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 38: 417-452.
 Friedman Henry, *I'm No Hero*, Seattle, 1999.
 Halbwachs Maurice, *On Collective Memory*, (ed. and trans. Lewis A. Coser), Chicago and London, (1925, 1947), 1992.
 Lowenberg William J., *Jewish Community Federation Leadership Oral History Project*, California, 1993.
 Novick Peter, *The Holocaust in American Life*, Boston – New-York, 1999.
 Salamon George (ed.), *Jews in the Mind of America*, New York & London, 1966.
 Urofsky Melvin I, *American Zionism from Herzl to the Holocaust*, New York, 1975.

"Escape to Life", *Hadassah Newsletter*, October 1945: 5-9 .112
 "Journey into Freedom", *JDC Digest*, Vol 5. No 5, July 1946: 7, 15 .113
 "Rescue and Redemption", *Hadassah Newsletter*, November 1945: 114-21-23
 "The Dream of Freedom", *Hadassah Headlines*, November 1945: 3 .115
 "Escape to Life", *Hadassah Newsletter*, October 1945: 5-9 .116
 "Conference in London", *Hadassah Newsletter*, October 1945: 117-12-14
 "A Passage to Haifa", *Hadassah Newsletter*, May 1946: 8-9 .118

מקורות

אלתרמן נתן, *הטור השביעי*, ספר שני (תשי"ד-תשכ"ב), תל-אביב, 1970.
 אפלפלד אהרון, *מסות בגוף ראשון*, ירושלים, 1979.
 באואר יהודה, *הבריחה*, תל-אביב, 1974.
 בונדי רות, *שברים שלמים*, תל-אביב, 1997.
 ברגל יורם, *סוכנת תעמולה ארץ-ישראלית – הקרן הקיימת לישראל 1924-1947*, חיפה, 1999.
 ברוג מולי, *לבטים בהנצחת השואה בארץ-ישראל 1942-1949*, ירושלים, 1996.
 גורי חיים, *מול תא הזכוכית – משפט ירושלים*, תל-אביב, 1973.
 גורן אריה (ארתור), *"אנו באנו ארצה" באמריקה – אמריקניזציה של אידיאל החלוצי*, בתוך: גל אלון (עורך), *ישראל הנכספת*, באר-שבע, 1999, עמ' 67-94.
 גורני יוסף, *החיפוש אחר הזהות הלאומית*, תל-אביב, 1986.
 גורני יוסף, *בין אושוויץ לירושלים*, תל-אביב, 1998.
 גרופינסקה אנקה, *סחור סחור: שיחות עם לוחמים מגטו וארשה*, תל-אביב, 2000.
 דון יחיא אליעזר, *"ממלכתיות ושואה"*, *שבילי התחייה – מחקרים בציונות הדתית*, ירושלים, 1983, עמ' 167-188.
 דר יעל, *המעבר מ"סיפור של יישוב" ל"סיפור של מדינה" בספרות הילדים העברית 1939-1948*, חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה", אוניברסיטת תל-אביב, 2002.
 הרצברג ארתור, *יהודים באמריקה – מפגש רב התפוכות בן 400 שנה*, ירושלים ותל-אביב, 1994.
 ויץ יחיעם, *"יישוב, גולה ושואה – מיתוס ומציאות"*, *יהדות זמננו*, 6, תל-אביב, 1990, עמ' 133-150.
 ויץ יחיעם, *"שני הסברים לשתי הדרכים"*, *קתדרה*, 53, ירושלים, 1990, עמ' 123-130.
 זיו (זיסוביץ) משה, *כאן לא היו טרומבונים*, תל-אביב, 1996.
 זנד שלמה, *הקולנוע כהיסטוריה – לדמיין ולבנים את המאה העשרים*, תל-אביב, 2002.
 יבלונקה חנה, *"50 שנה למפגש – ישראלים וניצולים בראי הספרות*, הזיכרון והיסטוריוגרפיה", *ילקוט מורשת*, גליון ס"ה, תל-אביב, 1998, עמ' 81-103.
 יבלונקה חנה, *מדינת ישראל נגד אדולף אייכמן*, תל-אביב וירושלים, 2001.
 יצחקי הדסה, *שארית הפליטה בראי העתונות ודעת הקהל האמריקאית בשנים 1945-1948*, עבודת מ.א., תל-אביב, 1996.
 לוי פרימו, *הזהו אדם*, תל-אביב, 1989.
 ליטבק יוסף, *"תרומתו של ארגון הג'וינט לשיקומה של שארית הפליטה בפולין, 1944-1949"*, בתוך: פינקוס בנימין, *יהדות מזרח אירופה בין שואה לתקומה 1944-1948*, אוניברסיטת בן גוריון, המרכז למורשת בן-גוריון, 1987, עמ' 334-388.
 לימור יחיאל וגבל אינס, *"עיר נצורה ועיתונים בה הרבה – העיתונות בירושלים במלחמת העצמאות"*, *קשר*, 23 (מא'), תל-אביב, 1998, עמ' 25-44.
 נאמן-ערד גולי, *"היסטוריה של זכרון: שינוי מעמדה של השואה בתודעתם של יהודי ארצות-הברית"*, *זמנים*, 57, תל-אביב, חורף 1996-1997, עמ' 14-22.